

Struktura antropologiczna powiatu płockiego

Od późnego paleolitu Polski (10 tys. — 8 tys. p.n.e.) trwa nieprzerwanie proces zasiedlania Mazowsza, czego przykładem mogą być stanowiska archeologiczne z tego okresu. W okresie neolitu teren ten zasiedlały ludy kultury pucharów lejkowatych (3500—2500 p.n.e.), kultury amfor kulistych (3500—1700 p.n.e.) i ceramiki sznurowej (2500—1700 p.n.e.). W I okresie epoki brązu, ziemie płockie znajdowały się pod wpływem poprzednio wspomnianej kultury ceramiki sznurowej (do 1450 p.n.e.). Od II okresu brązu do 1200 p.n.e. teren Mazowsza był w zasięgu oddziaływań kultury trzcinieckiej. W środkowym okresie epoki brązu (1200—1000 p.n.e.) region płocki znajdował się w sferze oddziaływań grupy kujawsko-chełmińskiej kultury łużyckiej. Według Kostrzewskiego (1949) i Jazdzewskiego (1948—49), całkowita kolonizacja Mazowsza przez ludy kultury łużyckiej nastąpiła w IV okresie epoki brązu (1000—800 p. n. e.). W tym okresie doszło do asymilacji ludności osiadłej z napływową. Prahistoria tych ziem nie jest jednak dokładnie poznana. Zbyt skąpe są znaleziska zarówno kulturowe jak i szczątków ludzkich, które mogłyby posłużyć do wyjaśnienia złożonych zagadnień etnogenetycznych. Ziemia płocka, leżąca w centrum Polski, znajdowała się pod wpływem stałych przemian zachodzących na terenach między Bugiem a Odrą. Wzdłuż Wisły, jako granicy naturalnej (Z. Kapica 1968) przebiegały szlaki handlowe z południa na północ. Niepoślednią rolę odegrały w historii Polski takie miasta jak Płock, Wyszogród, Drobin. Wraz z przemianami kulturowo-cywilizacyjnymi przebiegał proces różnicowania się struktur antropologicznych. Stosunki rasowe ulegały powolnym przemianom, głównie przez zmniejszanie udziału form archaicznych. Proces ten określanym mianem mikroewolucji, występuje również i współcześnie. Zagadnienia te są głównym przedmiotem badań (m. in.) antropologii etnicznej.

Badania I Michalskiego (1949) dostarczyły ogólnych informacji o strukturze antropologicznej powiatu płockiego. Szersze zaś opracowanie z uwzględnieniem granic terytorialnych w obrębie samego powiatu zezwoli, być może, na uchwycenie odrębnych stosunków rasowych, uwarunkowanych oddziaływaniami terytoriów ościennych. Zagadnienia te łączą się częściowo z problematyką migracji ludzkich i zasiedlaniem terenów rolniczych. Badania procesów mikroewolucji form ludzkich muszą się opierać zarówno na analizach dostępnych materiałów

współczesnych, jak i na materiałach wykopaliskowych. Niestety, materiały kostne z dawnych okresów chronologicznych, badanego terenu, są niezbyt liczne (por. również Z. Kapica 1969) i nie mogą być w pełni przydatne do analiz etnogenetycznych. Z konieczności więc, temat pracy musi zostać zawężony do problematyki współczesnej.

Opracowany materiał stanowi część zdjęcia antropologicznego Starego Mazowsza Płockiego, dokonanego przez ekipy Katedry Antropologii Uniwersytetu Łódzkiego, przy wydatnej pomocy ze strony Towarzystwa Naukowego Płockiego oraz Komisji Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka. Analizowana seria obejmuje 1645 mężczyzn urodzonych na terenie powiatu płockiego. Powiat płocki podzielilem na 15 jednostek obszarowych z wydzieleniem miast Płocka — Radziwia i Wyszogrodu (por. rys. 1). Obszary terytorialne otrzymały nazwy: Biała, Bielsk, Bielino, Bodzanów, Brudzeń Drobin, Lelice, Majki — Łęg, Mała Wieś, Miszewo Murowane, Parcele Łubki, Rębowo, Rogozino, Starożreby i Zagoty. Odpowiadają one obszarowo i z nazewnictwa gminom z 1948 r. Granice tych regionów przebiegają częściowo wzdłuż naturalnych przeszkód np. rzek. Ponadto obejmują swoim zasięgiem niektóre stare terytoria parafii kościelnych. Czynnikiem ten jest bardzo ważny ze względu na tworzenie się pewnych kręgów izolacyjnych.

Na terenie powiatu płockiego najliczniej reprezentowane są dwa typy: subnordyczny AL (27,7%) i północno-zachodni AE (25,1%) dalsze miejsca zajmują: pseudoalpejski YH (7,5%), dynarski AH (7,1%) i czuchoński AQ (6,7%). Inne występujące jednostki taksonomiczne nie przekraczają swoją liczebnością 6% (por. tab. 1). Tak więc kolejność pięciu najliczniej występujących typów antropologicznych na terenie powiatu płockiego jest następująca:

AL > AE > YH > AH > AQ

Kolejność trzech podstawowych form systematycznych jest różna w poszczególnych seriach regionalnych. Szczegółowo ilustruje to tabela 2 oraz mapa pierwszoplanowych jednostek taksonomicznych (rys. 2). W przeciwieństwie do składu sumarycznego dla powiatu płockiego, w niektórych grupach regionalnych na pierwsze miejsce wysuwa się typ północno-zachodni AE.

Tabela 1. Składy typologiczne analizowanych jednostek terytorialnych (M).

Rasa lub typ	m. Płock		Radziwie		Biała		Bieisk		Bielino		Bodzanów		Brudzeń		Drobin		Lelice		Majki-Lęg	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
AA	3	1,8	7	3,0	4	2,9	3	2,2	2	2,2	2	3,5	—	—	—	—	1	2,3	2	3,0
EE	1	0,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1,2	1	2,3	—	—
HH	1	0,6	2	0,9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2,4	—	—	—	—
LL	—	—	1	0,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
AY	6	3,6	10	4,3	9	6,5	8	5,9	4	4,4	4	7,0	1	1,6	6	7,1	2	4,7	4	6,0
AB	1	0,6	3	1,3	—	—	2	1,5	—	—	1	1,8	—	—	2	2,4	—	—	1	1,5
AE	30	18,2	54	23,0	39	28,1	32	23,5	24	26,7	15	26,3	13	21,3	14	16,7	13	30,2	15	22,4
AK	—	—	1	0,4	—	—	3	2,2	1	1,1	—	—	—	—	—	—	1	2,3	1	1,5
AH	11	6,7	12	5,1	12	8,6	6	4,4	9	10,0	—	—	4	6,6	7	8,3	3	7,0	7	10,4
AL	56	33,9	77	32,8	35	25,2	26	19,1	19	21,1	11	19,3	15	24,6	24	28,6	11	25,6	21	31,3
AM	1	0,6	1	0,4	2	1,4	—	—	1	1,1	1	1,8	—	—	2	2,4	—	—	2	3,0
AZ	2	1,2	1	0,4	2	1,4	2	1,5	—	—	—	—	2	3,3	—	—	—	—	—	—
AQ	12	7,3	14	6,0	9	6,5	10	7,4	6	6,7	2	3,5	12	19,7	7	8,3	5	11,6	2	3,0
YE	1	0,6	12	5,1	5	3,6	5	3,7	4	4,4	6	10,5	4	6,6	2	2,4	—	—	4	6,0
YH	10	6,1	19	8,1	7	5,0	14	10,3	3	3,3	6	10,5	5	8,2	7	8,3	4	9,3	2	3,0
YL	11	6,7	8	3,4	2	1,4	7	5,1	7	7,8	5	8,8	1	1,6	3	3,6	2	4,7	1	1,5
YM	1	0,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
YZ	—	—	1	0,4	—	—	1	0,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
BH	1	0,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
EH	3	1,8	—	—	3	2,2	2	1,5	—	—	—	—	—	—	1	1,2	—	—	2	3,0
EL	2	1,2	1	0,4	1	0,7	3	2,2	—	—	1	1,8	—	—	—	—	—	—	—	—
EQ	1	0,6	1	0,4	—	—	1	0,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
KL	—	—	—	—	1	0,7	—	—	—	—	—	—	2	3,3	—	—	—	—	—	—
HL	11	6,7	8	3,4	7	5,0	10	7,4	10	11,1	3	5,3	2	3,3	6	7,1	—	—	2	3,0
HQ	—	—	2	0,9	1	0,7	1	0,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1,5
S	165	100,0	235	100,1	139	99,9	136	100,0	90	99,9	57	100,1	61	100,1	84	100,0	43	100,0	67	100,1

Rasa lub typ	Mała Wieś		Miszewo Murowane		Parcele Lubki		Rębowo		Wyszogród		Rogozino		Starórzeby		Zagoty		Pow. płocki	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
AA	3	3,3	—	—	1	1,1	—	—	1	1,0	3	3,2	2	2,2	1	1,4	35	2,1
EE	—	—	1	1,9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	0,2
HH	1	1,1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	0,4
LL	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4,0	—	—	—	—	—	—	2	0,1
AY	2	2,2	—	—	4	4,6	4	7,1	—	—	3	3,2	4	4,4	5	6,9	76	4,6
AB	1	1,1	—	—	—	—	1	1,8	—	—	—	—	—	—	—	—	12	0,7
AE	30	33,0	16	29,6	24	27,6	17	30,4	3	12,0	30	32,3	20	22,2	24	33,3	413	25,1
AK	2	2,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	0,5
AH	4	4,4	6	11,1	4	4,6	6	10,7	4	16,0	6	6,5	7	7,8	8	11,1	116	7,1
AL	31	34,1	11	20,4	24	27,6	17	30,4	8	32,0	25	26,9	30	33,3	14	19,4	455	27,7
AM	—	—	—	—	1	1,1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	0,7
AZ	—	—	—	—	—	—	1	1,8	—	—	1	1,1	1	1,1	1	1,4	13	0,8
AQ	8	8,8	8	14,8	6	6,9	1	1,8	—	—	4	4,3	4	4,4	1	1,4	111	6,7
YE	1	1,1	4	7,4	3	3,4	3	5,4	2	8,0	6	6,5	6	6,7	9	12,5	77	4,7
YH	5	5,5	4	7,4	10	11,5	5	8,9	—	—	11	11,8	9	10,0	3	4,2	124	7,5
YL	—	—	—	—	—	—	—	—	3	12,0	—	—	2	2,2	2	2,8	54	3,3
YM	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,1
YZ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1,1	—	—	3	0,2
BH	—	—	1	1,9	1	1,1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	0,2
EH	—	—	1	1,9	2	2,3	—	—	—	—	1	1,1	2	2,2	—	—	17	1,0
EL	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	0,5
EQ	2	2,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	0,3
KL	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4,0	1	1,1	—	—	—	—	5	0,3
HL	1	1,1	2	3,7	7	8,0	1	1,8	2	8,0	2	2,2	2	2,2	3	4,2	79	4,8
HQ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1,4	6	0,4
S	91	100,1	54	100,1	87	99,8	56	100,1	25	100,0	93	100,2	90	99,8	72	100,0	1645	100,0

Tabela 2 Składy typologiczne grup terytorialnych

Grupy terytorialne	Typy pierwszoplanowe
m. Płock	AL > AE > AQ
Radziwie	AL > AE > YH
Biała	AE > AL > AH
Bielsk	AE > AL > YH
Bielino	AE > AL > HL
Bodzanów	AE > AL > YE = YH
Brudzeń	AL > AE > AQ
Drobin	AL > AE > AQ
Lelice	AE > AL > AQ
Majki Łęg	AL > AE > AH
Mała Wieś	AL > AE > AQ
Miszewo Murowane	AE > AL > AQ
Parcele Łubki	AE > AL > YH
Rębowo	AE > AL > AH
Wyszogród	AL > AH > AE = YL
Rogozino	AE > AL > YH
Starożreby	AL > AE > YH
Zagoty	AE > AL > YE

Składy o przewadze typu północno-zachodniego AE nad typem subnordycznym AL, ciągną się od Rębowa w kierunku północnym, przechodząc nad terytorium powiatu sierpeckiego (opracowanie B. Łuczaka, materiały nieopublikowane, udostępnione mi do niniejszego opracowania). Peryferyjnie ułożyły się gminy

o przewadze AL nad AE. Obraz ustosunkowania się tych składów jest bardzo ciekawy. Na lewym brzegu Wisły leży terytorium „soczewki kutnowskiej” odkryte przez I. Michalskiego (1949). Obszar ten charakteryzuje się również przewagą AE nad AL. Identyczne terytorium opisał wspomniany autor na prawym brzegu Wisły, dość znacznie oddalone od soczewki kutnowskiej (powiat Lubawa). W świetle moich badań, teren ten nie jest izolowany, rozciąga się on od Rębowa po powiat sierpecki. Na terenie powiatu płockiego zaznaczyło się więc przedłużenie odkrytej przez I. Michalskiego (1949) soczewki kutnowskiej, aż po terytorium pow. Lubawa. Rezultat ten należy łączyć z penetracją starej ludności neolitycznej z terenów położonych po lewej stronie Wisły, na region Starego Mazowsza Płockiego. Prawdopodobnie oddziaływanie te można odnieść do populacji neolitycznych — kultury pucharów lejkowatych i amfor kulistych.

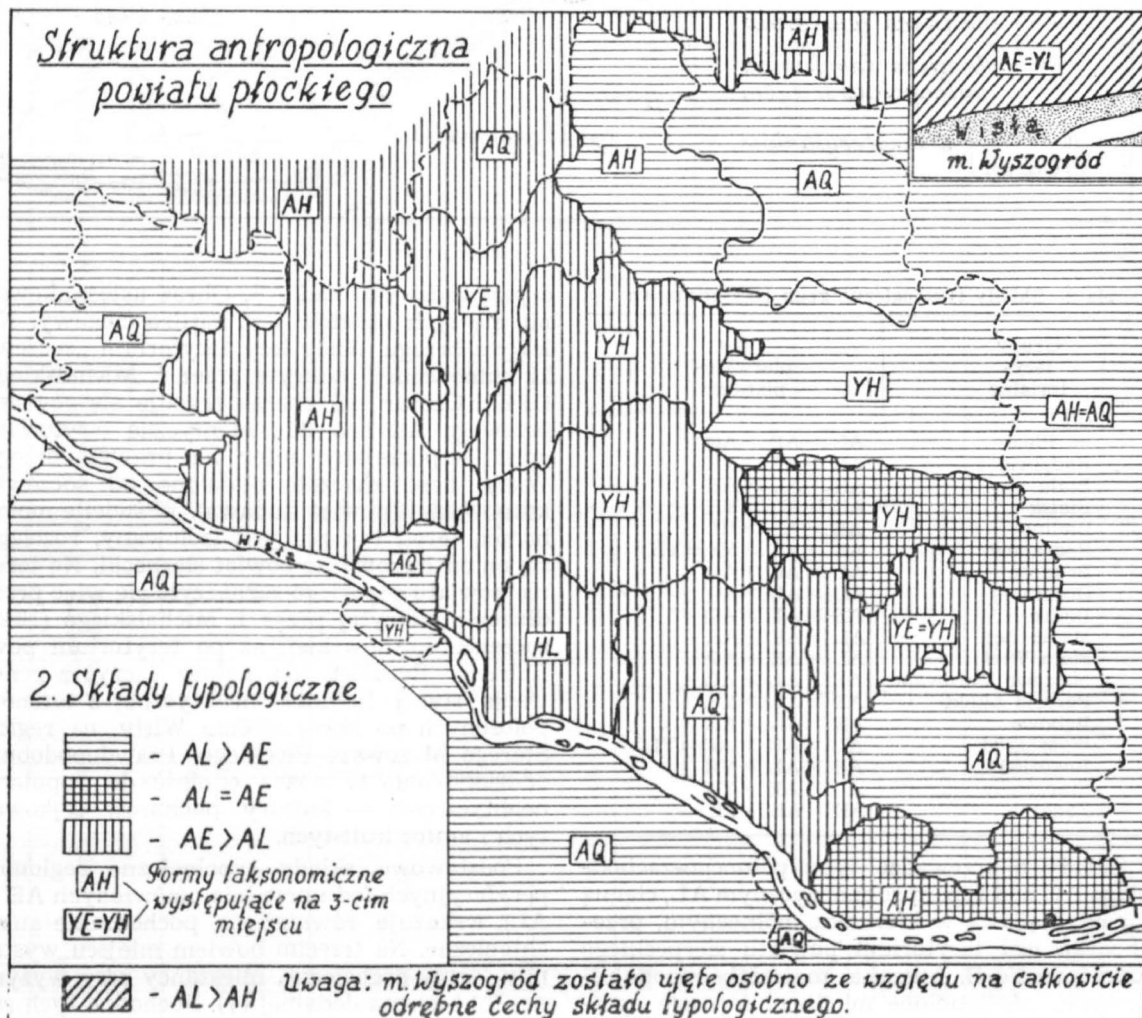
Podstawowe składy typologiczne regionów peryferyjnych (od uprzednio omówionych AE > AL), wskazują również na pochodzenie autochtoniczne. Na trzecim bowiem miejscu wystąpiły formy archaiczne, mieszańcy rasy wyżynnej (q) i kromanioidalnej (y). Pochodne tych ras były w dawnych okresach znacznie liczniej re-

Odrębne typy struktur taksonomicznych oraz ich ułożenie przestrzenne na badanym terenie należy prawdopodobnie tłumaczyć wtórnymi oddziaływaniami ludności neolitycznej. W tym więc przypadku, populacje archaiczne zostały zepchnięte przez ludność rolniczą, która zajmowała według wszelkiego prawdopodobieństwa regiony bardziej urodzajne. Za tą koncepcją przemawia przede wszystkim struktura pierwszoplanowych form taksonomicznych (por. rys. 2) w regionie Brudzenia, nawiązująca bezpośrednio do formacji występującej na terenie powiatu gostynińskiego.

Na odrębne omówienie zasługują struktury ludności miejskiej. Według bowiem dotychczasowych sugestii (I. Michalski 1949, M. Becker 1966, Z. Kapica 1967), składy typologiczne posiadają inny charakter niż tereny ościenne. W miastach liczniejsze są bowiem przymieszki ras armenoidalnej.

Procentowe przymieszki armenoidalne w serlach

Grupy terytorialne	w składach:	
	typol.	ras.
m. Płock	22,5	11,5
Radziwie	18,4	9,6
Biała	21,5	10,8
Bielsk	24,3	12,1
Bielino	24,4	12,2
Bodzanów	15,8	7,9
Brudzeń	18,1	9,0
Drobin	27,3	14,9
Lelice	16,3	8,1
Majki Lęg	20,9	10,4
Mała Wieś	12,1	6,6
Miszewo Murowane	26,0	13,0
Parcele Łubki	27,5	13,8
Rębowo	21,4	10,7
Wyszogród	24,0	12,0
Rogozino	21,6	10,8
Staroźreby	22,2	11,1
Zągoty	20,9	10,4

Tablica 4. Struktury antropologiczne z uwzględnieniem miejsc urodzeń rodziców.

Dane dla m. Płocka i Radziwia

	m. Płock						Radziwie					
	Rodzice urodzeni w Płocku		Ojciec lub matka urodzeni w Płocku		Rodzice urodzeni poza Płockiem		Rodzice urodzeni w Radziwiu		Ojciec lub matka urodzeni w Radziwiu		Rodzice urodzeni poza Radziwiem	

S k ł a d y t y p o l o g i c z n e

rasa lub typ	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
AA	2	3,4	—	—	1	1,5	5	2,7	2	4,9	—	—
EE	1	1,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
HH	—	—	1	2,6	—	—	1	0,5	1	2,4	—	—
LL	—	—	—	—	—	—	1	0,5	—	—	—	—
AY	1	1,7	1	2,6	4	5,9	9	4,8	1	2,4	—	—
AB	—	—	—	—	1	1,5	2	1,1	—	—	1	12,5
AE	10	17,2	4	10,3	16	23,5	48	25,8	6	14,6	—	—
AK	—	—	—	—	—	—	1	0,5	—	—	—	—
AH	6	10,3	1	2,6	4	5,9	8	4,3	2	4,9	2	25,0
AL	19	32,8	17	43,6	20	29,4	61	32,8	13	31,7	3	37,5
AM	1	1,7	—	—	—	—	1	0,5	—	—	—	—
AZ	1	1,7	—	—	1	1,5	1	0,5	—	—	—	—
AQ	5	8,6	5	12,8	2	2,9	11	5,9	3	7,3	—	—
YE	—	—	1	2,6	—	—	11	5,9	1	2,4	—	—
YH	4	6,9	—	—	6	8,8	11	5,9	7	17,1	1	12,5
YL	4	6,9	4	10,3	3	4,4	6	3,2	2	4,9	—	—
YM	1	1,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
YZ	—	—	—	—	—	—	1	0,5	—	—	—	—
BH	—	—	—	—	1	1,5	—	—	—	—	—	—
EH	—	—	—	—	3	4,4	—	—	—	—	—	—
EL	—	—	1	2,6	1	1,5	—	—	1	2,4	—	—
EQ	—	—	1	2,6	—	—	1	0,5	—	—	—	—
HL	3	5,2	3	7,7	5	7,4	5	2,7	2	4,9	1	12,5
HQ	—	—	—	—	—	—	2	1,1	—	—	—	—
S	58	99,8	39	100,3	68	100,1	186	99,7	41	99,9	8	100,0
przymieszki armenoidalne w typach		22,4		12,9		28,0		14,5		29,3		50,0

S k ł a d y r a s o w e

element	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%
a	47	40,5	28	35,9	50	36,8	152	40,9	29	35,4	6	37,5
y	10	8,6	6	7,7	13	9,6	38	10,2	11	13,4	1	6,3
b	—	—	—	—	2	1,5	2	0,5	—	—	1	6,3
e	12	10,3	7	9,0	20	14,7	60	16,1	8	9,8	—	—
k	—	—	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—
h	13	11,2	6	7,7	19	14,0	28	7,5	13	15,9	4	25,0
l	26	22,4	25	32,1	29	21,3	74	19,9	18	22,0	4	25,0
m	2	1,7	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—
z	1	0,9	—	—	1	0,7	2	0,5	—	—	—	—
q	5	4,3	6	7,7	2	1,5	14	3,8	3	3,7	—	—
S	116	99,9	78	100,1	136	100,1	372	100,0	82	100,2	16	100,1

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

Zdjęcia na str. 40 i 41

Przedstawiciele typowych form taksonomicznych występujących na terenie pow. płockiego.

1. Typ północno-zachodni — AE. 2. Typ czuchoński — AQ. 3. Typ atlantycki — YE. 4. Typ bałtycki — YL. 5. Typ dynarski — AII. 6. Typ subnordyczny — AL. 7. Typ alpejski — HL. 8. Typ pseudoalpejski — YH.

Przedstawiciele niektórych egzotycznych form taksonomicznych występujących na terenie pow. płockiego.

9. Typ egejski — AB. 10. Typ amorycki — AK. 11. Typ eurazjatycki — AZ. 12. Typ euromongolski — AM. 13. Typ południowo-wschodni. — EQ. 14. Typ pseudolitoralny — HQ.

Fot. Miroslaw Michalski

W tabeli 3 zebrano procentowe występowanie pochodnych rasy armenoidalnej. Najwyższy odsetek posiadają dawne (np. Drobin, Bielsk, Wyszogród) i współczesne ośrodki miejskie. Osobnym problemem jest proces armenoidyzacji współczesnych ośrodków miejskich. Na przykładzie Płocka i Radziwia prześledziłem wpływy przybyszów na zmianę struktur antropologicznych. Dane dotyczące tego zagadnienia zestawiliem w tabeli 4. W przypadku miasta Płocka, widać napływ typów antropologicznych, będących mieszkańcami armenoidalnymi (28,0%), nakładających się na ludność o strukturze również mocno zarmenoidyzowanej (22,4%). Dane dla osobników, u których matka lub ojciec pochodzi z miasta Płocka charakteryzują się stanem pośrednim. Struktura ta jest bardziej zbliżona do ogólnej dla całego powiatu.

W przypadku Radziwia, zaznacza się bardzo mocno wpływ oddziaływań na strukturę wiejską. Rdzenni mieszkańcy Radziwia wykazują tylko 14,5% mieszkańców armenoidalnych. Dzieci pochodzące z małżeństw, gdzie jedno z rodziców pochodzi z Radziwia wykazują już duży wzrost komponenty h (29,3%). Ludność napływowa natomiast (dane bardzo nieliczne, por. tab. 4), ma znacznie wyższą przymieszkę tego składnika (50,0%). Wynik ten może być

odzwierciedleniem procesu urbanizacji Radziwia.

Podobnie również, problem urbanizacji Płocka i Radziwia przedstawia się w składach rasowych zamieszczonych w tabeli 4. Wynik zaś pośredni upodabniający m. Płock i Radziwie do stosunków występujących na terenie powiatu zaznacza się w tabeli 5. Rezultat ten jest uwarunkowany całościowym potraktowaniem materiałów wg kryteriów urodzenia badanych osobników.

Charakterystyczną strukturę dla ludności miejskiej posiada również Wyszogród. Szczególnie widoczne to jest na przykładzie liczebności typu dynarskiego (AH), który występuje na trzecim miejscu w składach typologicznych. Niestety seria ilustrująca dla Wyszogrodu jest bardzo nieliczna (n = 25), wynik może więc być przypadkowy.

Charakterystyczną formacją dla ludności miejskiej wykazuje również Drobin. Wydaje się, że na strukturze antropologicznej tego regionu zaważył dawny ośrodek miejski. Drobin posiadał bowiem prawa miejskie w r. 1511. Podobnie przedstawiają się dane dla grupy ludności z Bielska.

Przytoczone spostrzeżenia wydają się wykazywać, że badania antropologiczne są w stanie

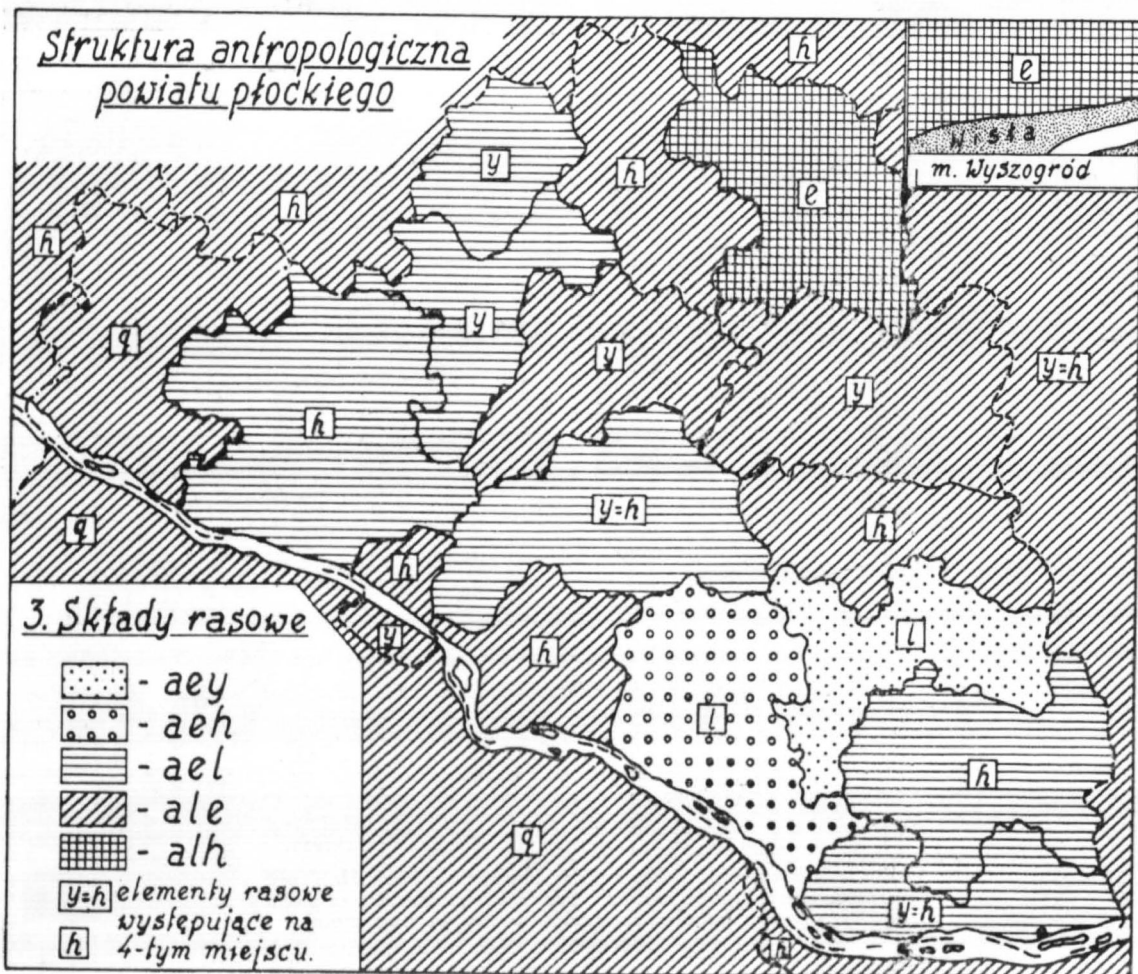

Tabela 5. Składy rasowe analizowanych jednostek terytorialnych (M).

element lub od- miana	m. Płock		Radziwie		Biała		Bielsk		Bielino		Bodzanów		Brudzeń		Drobin		Lelice		Majki-Lęg	
	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%
a	125	37,9	187	39,8	116	41,7	95	34,9	68	37,8	38	33,3	47	38,5	62	36,9	37	43,0	57	42,5
y	29	8,8	50	10,6	23	8,3	35	12,9	18	10,0	21	18,4	11	9,0	18	10,7	8	9,3	11	8,2
b	2	0,6	3	0,6	—	—	2	0,7	—	—	1	0,9	—	—	2	1,2	—	—	1	0,7
e	39	11,8	68	14,5	48	17,3	43	15,8	28	15,6	22	19,3	17	13,9	19	11,3	15	17,4	21	15,7
k	—	—	1	0,2	1	0,4	3	1,1	1	0,6	—	—	2	1,6	—	—	1	1,2	1	0,7
h	38	11,5	45	9,6	30	10,8	33	12,1	22	12,2	9	7,9	11	9,0	25	14,9	7	8,1	14	10,4
odmiana biała	233	70,6	354	75,3	218	78,4	211	77,6	137	76,1	91	79,8	88	72,1	126	75,0	68	79,0	105	78,4
l	80	24,2	96	20,4	46	16,5	46	16,9	36	20,0	20	17,5	20	16,4	33	19,6	13	15,1	24	17,9
m	2	0,6	1	0,2	2	0,7	—	—	1	0,6	1	0,9	—	—	2	1,2	—	—	2	1,5
z	2	0,6	2	0,4	2	0,7	3	1,1	—	—	—	—	2	1,6	—	—	—	—	—	—
q	13	3,9	17	3,6	10	3,6	12	4,4	6	3,3	2	1,8	12	9,8	7	4,2	5	5,8	3	2,2
odmiana zółta	97	29,4	116	24,7	60	21,6	61	22,4	43	23,9	23	20,2	34	27,9	42	25,0	18	20,9	29	21,6
S	330	99,9	470	99,9	278	100,0	272	99,9	180	100,1	114	100,0	122	99,8	168	100,0	86	99,9	134	99,8
typ składu	a>l>e>h	a>l>e>h	a>l>e>y	a>e>l>h	a>e>l>h	a>l>e>y	a>l>e>h	a>l>e>h	a>l>e>h	a>e>y>l	a>l>h>e	a>l>e>q	a>l>h>e	a>e>l>y	a>l>e>h	a>l>e>h	a>l>e>h	a>l>e>h	a>l>e>h	a>l>e>h

element lub od- miana	Mała Wieś		Miszewo Murwane		Parcelle Lubki		Rębowo		Wyszogród		Rogozino		Staroźreby		Zagoty		Pow. płocki	
	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%
a	84	46,2	41	38,0	65	37,4	47	42,0	17	34,0	75	40,3	70	38,9	55	38,2	1286	39,09
y	8	4,4	8	7,4	17	9,8	12	10,7	5	10,0	20	10,8	22	12,2	19	13,2	335	10,18
b	1	0,5	1	0,9	1	0,6	1	0,9	—	—	—	—	—	—	—	—	15	0,46
e	33	18,1	23	21,3	29	16,7	20	17,9	5	10,0	37	19,9	28	15,6	33	22,9	528	16,05
k	2	1,1	—	—	—	—	—	—	1	2,0	1	0,5	—	—	—	—	14	0,43
h	12	6,6	14	13,0	24	13,8	12	10,7	6	12,0	20	10,8	20	11,1	15	10,4	357	10,85
odmiana biała	140	76,9	87	80,6	136	78,2	92	82,1	34	68,0	153	82,3	140	77,8	122	84,7	2535	77,05
l	32	17,6	13	12,0	31	17,8	18	16,1	16	32,0	28	15,1	34	18,9	19	13,2	605	18,39
m	—	—	—	—	1	0,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	0,36
z	—	—	—	—	—	—	1	0,9	—	—	1	0,5	2	1,1	1	0,7	16	0,49
q	10	5,5	8	7,4	6	3,4	1	0,9	—	—	4	2,2	4	2,2	2	1,4	122	3,71
odmiana żółta	42	23,1	21	19,4	38	21,8	20	17,9	16	32,0	33	17,7	40	22,2	22	15,3	755	22,95
S	182	100,0	108	100,0	174	100,1	112	100,1	50	100,0	186	100,1	180	100,0	144	100,0	3290	100,01
typ składu	a>e>l>h	a>e>h>l	a>l>e>h	a>e>l>y=h	a>l>h>y=e	a>l>h>y=h	a>e>l>h=y	a>e>l>h=y	a>l>e>y	a>l>e>y	a>e>l>h=y	a>e>l>h=y	a>l>e>y	a>e>l>y	a>l>e>h			

ujawnić współczesne procesy zachodzące w populacjach żyjących na pobliskich terenach.

Rozmieszczenie typów składów rasowych ilustruje tabela 5 i rysunek 3. W świetle tych danych stwierdzić można, że teren powiatu płockiego zasiedlony jest przez ludność o dwu zasadniczych składach podstawowych: $a > l > e$ i $a > e > l$.

Istnieje więc zasadnicza analogia do ustosunkowania podstawowych form taksonomicznych. Formację składu typu $a e l$ należy interpretować jako oddziaływanie populacji z tzw. soczewki kutnowskiej. Prawdopodobnie infiltraty te można odnosić do epoki neolitu, o czym wspominałem już uprzednio. W tym więc ujęciu można mówić o starym osadnictwie rolniczym od neolitu. Szczególnie archaiczną formę składu posiada region Bodzanowa ($a > e > y > l$), na trzecim bowiem miejscu występują liczne przymieszki elementu kromanioidalnego (y). Struktura tego rodzaju nie została dotąd zidentyfikowana na terenie Polski. Być może przetrwanie jej wiąże się z regionem typowo rolniczym, z nikłymi wpływami ludności ościennej.

Formacja składów charakterystycznych dla soczewki kutnowskiej rozciąga się od południowo-wschodniej części powiatu płockiego i przechodzi zarówno w kierunku zachodnim jak i północnym. Regiony północne (Zągoty i Lelice) posiadają identyczne składy jak lewobrzeżne tereny „soczewki”, pozostałe zaś charakteryzują się dość znacznymi wpływami rasy armenoidalnej (Biała, Rogozino, Mała Wieś, Rębowo i Miszewo Murowane). Być może oddziaływania te można łączyć częściowo z osadnictwem łużyckim lub ze stosunkowo świeżymi infiltratami współczesnymi. Według wszelkiego prawdopodobieństwa, typy składów $a > e > l$ są wtórne, nawarstwione na podłożu autochtoniczne.

Analogię do lewobrzeżnego powiatu gostyńskiego wykazuje region Brudzenia. Posiada on strukturę typu $a > l > e > q$. Formacja ta jest dość archaiczna, na czwartym bowiem miejscu występuje element wyżynny (q). Zachowanie się tej struktury można łączyć z oddziaływaniami z powiatu gostyńskiego, a nawet mogą być odzwierciedleniem zapchniętej grupy ludności prze osadnictwo rolnicze. Problem ten nie można chwilowo w pełni wyjaśnić.

Enklawy domniemanej ludności neolitycznej ($a > e > l$) otoczone są przez drugą zasadniczą formację typu $a > l > e$ (występujące również na terenie powiatów: Lipno, Sierpc, Gostynin, Sochaczew i Płońsk). Składy te zostały prawdopodobnie uwarunkowane stałymi oddziaływaniami (na podłożu autochtoniczne) populacji północno-wschodnich. Niestety dokładną ana-

lizę utrudnia przede wszystkim brak materiałów porównawczych z dawnych epok. Można co najwyżej zakładać, że na badanym terenie zachodziły dość znaczne przegrupowania ludnościowe. Teren powiatu płockiego położony jest bowiem na styku różnych wpływów kulturowych i językowych (Z. Kapica 1969). Współczesne struktury badanego terytorium zostały uwarunkowane permanentnymi oddziaływaniami migracyjnymi i procesami selekcyjnymi.

Składy rasowe analizowanych przez mnie ośrodków miejskich Płocka i Wyszogrodu, potwierdzają wynik otrzymany dla składów typologicznych. Serie m. Płocka i Wyszogrodu mają znaczną przymieszkę elementu armenoidalnego (h). Zaznaczyło się to szczególnie w serii ilustrującej Wyszogrodu ($a > l > h > y = e$), oraz m. Płocka — zwłaszcza przy uwzględnieniu miejsc urodzeń rodziców (tab. 4). Również dawne ośrodki miejskie (Drobin, Biała), rzutuują na skład elementarny swoich terenów większą przymieszkę armenoidalną (h) (por. tab. 5 i rys. 3).

Procesy urbanizacyjne trwają na naszych ziemiach od przeszło 1000 lat. Wiązą się one z powstawaniem grodów, które miały już charakter miejski i wyprzedzały o kilkaset lat osadnictwo miejskie na prawie magdeburskim.

Różnicowanie się struktur antropologicznych przebiega również i współcześnie. Przykładem mogą być uchwycone przez mnie odmienne formy składów ludności m. Płocka (tab. 4). Wkroczenie wielkiego przemysłu petrochemicznego na teren powiatu płockiego stwarza niewątpliwie nową sytuację migracyjną ludności. Zagadnienie to winno być przedmiotem dalszych badań specjalistycznych nauk zajmujących się człowiekiem.

W n i o s k i

1. W świetle moich badań zaznaczyło się przedłużenie „soczewki kutnowskiej”, odkrytej przez I. Michalskiego (1949), na prawym brzegu Wisły.
2. Zasadnicza struktura typu $a > e > l$ jest odzwierciedleniem wtórnego oddziaływania ludów neolitycznych, które zepchnęły częściowo formacje autochtoniczne.
3. W tym też ujęciu struktura antropologiczna pow. Lubawa, (I. Michalski 1949), jest odbiciem dawnych infiltratów kultur rolniczych epoki neolitu.
4. Zarysowują się wyraźnie odmienne stosunki antropologiczne współczesnych i dawnych ośrodków miejskich, głównie przewagą pochodnych rasy armenoidalnej.

Kończąc, pragnę podziękować kol. kol. Z. Kapicy za cenne wskazówki przy wykonywaniu niniejszej pracy i M. Michalskiemu za wykonanie zdjęć i rysunków.

LITERATURA

1. Askanas K., Sprawozdanie z 6 lat pracy Komisji Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka, Notatki Płockie nr 19, Płock, r. 1961.
2. Becker M., Płock i Radziwie w świetle badań antropologicznych, Notatki Płockie nr 4/38, ss. 36—40, Płock 1966.

3. Henzel T., Michalski I. — Podstawy klasyfikacji człowieka w ujęciu Tadeusza Henzla i Ireneusza Michalskiego, *Przegląd Antropologiczny* t. XXI z. 2, Wrocław 1955, ss. 537—667.
4. Jażdżewski K. — Atlas do pradziejów Słowian, *ŁTN, Acta Praehistorica Universitatis Lodziensis*, cz. I tekst s. 140, cz. II mapy 20 szt., Łódź, 1948-49.
5. Kapica Z. — Sprawozdanie z badań antropologicznych, *Notatki Płockie* nr 10, Płock r. 1958.
6. Kapica Z. — Sprawozdanie z badań antropologicznych, *Notatki Płockie* nr 2/16, Płock r. 1958.
7. Kapica Z. — Analiza antropologiczna materiałów osteologicznych z cmentarzyska kultury łużyckiej (Hallstatt C) w Częstochowie-Rakowie, *Rocznik Muzeum w Częstochowie*, t. I, ss. 225—318, Częstochowa 1965.
8. Kapica Z. — Rozważania antropologiczno-demograficzne nad ludnością Płocka i Radziwia, *Notatki Płockie* nr 3—4/43—44, ss. 38—50, Płock 1967.
9. Kapica Z. — Dotychczasowy stan badań antropologicznych Regionu Brześcia Kujawskiego, *Monografia Powiatu Włocławskiego*, ss. 21—48, Włocławek 1968.
10. Kapica Z. — Różnicowanie się składów antropologicznych ludności Kujaw od neolitu do współczesności na podstawie materiałów z terenu powiatu włocławskiego, *Przegląd Antropologiczny*, t. XXXIV, z. 2, ss. 325—339, Wrocław 1968.
11. Kapica Z. — Wisła jako granica naturalna pomiędzy powiatem gostyńskim a częścią starego Mazowsza Płockiego, *Notatki Płockie* nr 3/52, ss. 33—43, Płock 1969.
12. Kostrzewski J. — *Pradzieje Polski*, wyd. Księgarnia Akademicka, Poznań 1949.
13. Kostrzewski J., Chmielewski W., Jażdżewski K. — *Pradzieje Polski* wyd. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
14. Michalski I. — *Struktura Antropologiczna Polski*, *ŁTN, Acta Anthropologica Universitatis Lodziensis* nr 1, cz. I s. 236, cz. II materiały i kartogramy s. 110+16 map. Łódź 1949.
15. Michalski I. — Metoda morfologiczna w zastosowaniu do określenia taksonomicznego materiału ludzkiego, *Przegląd Antropologiczny*, t. XIX, Poznań 1953.
17. Michalski I. — *Badania antropologiczne w rejonie Płockim* (Szkic sprawozdawczy. *Notatki Płockie* nr 8, Płock 1958.

HALINA HORODYSKA-GADKOWSKA

Z wędrówek dialektologicznych po Mazowszu

Z a g r o b a

W powiecie płockim, na północny-zachód od Płocka leży wieś Zagroba. Wymieniona jest w dokumentach z 1388 r., a związane z jej założeniem podanie mówi, że powstała jeszcze wczesniej.

Dawno temu, może za panowania Kazimierza Mnicha, żyli dwaj bracia, którzy długą waśń ze sobą wiedli W Herbarzu polskim K. Nasieckiego¹ czytamy, że waśń ta „ani interpozycją przyjaciół, ani krewnych perswazyją uśmierzyć się nie dała i przyszło do tego, że młodszy brat mszcząc się krzywdy swojej, śmiercią dopiero i krwią starszego brata swego zapalczywość swoją ugasił”. Za karę i żeby potomków jego hańbą napiętnować herb jego z jastrzębca na zagłobę przemieniono, a on sam za pokutę kościół własnoręcznie postawił.

Jeden z najstarszych herbów polskich Jastrzębiec ma na tarczy w błękitnym polu złotą podkowę i krzyż a na hełmie jastrzębia trzymającego w szponach podkowę z krzyżem. W herbie Zagłoba na błękitnym polu również znajduje się podkowa, ale przebita szabłą, nie ma krzyża, a na hełmie umieszczone jest czarne skrzydło przeszyte szabłą. Te wojenne rekwizyty szabla, strzała zdają się mówić o tragedii, która się niegdyś rozegrała².

Nazwa *zagłoba* znana była w staropolszczyźnie, oznaczała 'klin, przszkodę', a również żal, frasunek', wiązała się z czasownikami *głobić*, *zagłobić* t. zn. 'zaklinować', *zagłabnąć* 'zabrać'. Postać *zagroba* jest późniejszą modyfikacją formy *zagłoba* może pod wpływem skojarzenia z grobem albo grzebaniem, w znaczeniu, kopania'.

Nazwa wsi Zagroba jest nazwą pierwotnego jej właściciela, a zarazem nazwą herbu.

Na Mazowszu jest jeszcze kilka wsi mających nazwy utworzone od Zagroby, a mianowicie: Zagróbka w powiecie płockim wymieniona w dokumentach z 16 w., Zagroby-Łętownica, Zagroby-Zakrzewo w powiecie Zambrów, Zagroby w powiecie łomżyńskim oraz wsie o tej nazwie w powiatach Nowy Dwór Mazowiecki, Koziencice. Wsie te, jak również nie istniejąca już dzisiaj wieś Zagroby z powiatu Kolno, według danych historycznych znane były już w 16 w.

W dokumentach z 19 w. odnotowana jest wieś Zagroby leżąca w powiecie kutnowskim.

Poza Mazowszem, ale na terenie przyległym do niego w Łęczyskiem znajduje się wieś Zagrobki istniejąca w 16 wieku.

Nazwy wsi w liczbie mnogiej Zagroby utworzone są od nazw mieszkańców założycieli tych wsi. Zagroby to ludzie pieczętujący się herbem Zagroba. Podobnie powstały nazwy takich wsi jak Pomiany, Zaremby. Znany jest herb Pomian oraz herb i nazwisko Zaremba.

Zagroba jest formacją deminatywną wskazującą na bezpośredni związek z nazwą wsi podstawowej.

Zarówno z dokumentów historycznych jak i z analizy językowej wynika, że wsią najstarszą, micierzystą, a jednocześnie gniazdem rodowym szlachty herbu Zagroba jest wieś w powiecie płockim, założona być może przez legendarnego brata — Kaina. Z niej Zagłobczycy emigrowali, osiedlali się w innych stronach, najczęściej na Mazowszu.